הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 509-515

שיעור ל

תקיעה בשופר בחודש אלול

(ראש השנה יח ע"א; רא"ש, ראש השנה ד, יד)

הקדמה
א. לעורר לתשובה ולערבב השטן
ב. התוקע מתכונן שלושים יום, הציבור מתרגל לשוב בתשובה
ג. ואין תוקעין בערב ראש השנה
סיכום

הקדמה

מראש חודש אלול עד ערב ראש השנה נוהגים לתקוע בשופר בסוף תפילת שחרית. מנהג זה מבוסס על המדרש שבו מסופר על עלייתו של משה רבנו להר סיני בראש חודש אלול בפעם השנייה על מנת לקבל את לוחות הברית. במדרש מסופר שבעת עלייתו תקעו בשופר, ומכאן המקור לתקוע בראש חודש אלול ולאורך כל החודש. הרא"ה קוק כתב נימוק נוסף למנהג זה: בעל התוקע צריך להתחיל להתכונן ולהתאמן לתקוע כבר מראש חודש אלול, שלושים יום קודם הרגל, וגם על השומעים להתכונן למצווה זו.

נעיין במקורות של מנהג זה ובדברי הרא"ה קוק.

א. לעורר לתשובה ולערבב השטן

בפרקי דרבי אליעזר (פרק מה) נאמר:

> רבי יהושע בן קרחה אומר: ארבעים יום עשה משה בהר, קורא במקרא ביום ושונה במשנה בלילה. ולאחר ארבעים יום לקח את הלוחות וירד אל המחנה. ובשבעה עשר בתמוז שבר את הלוחות, והרג את חוטאי ישראל, ועשה ארבעים יום במחנה, עד ששרף את העגל וכתתו כעפר הארץ, והרג את כל אשר נשק לעגל, והכרית עבודה זרה מישראל, והתקין כל שבט במקומו. ובראש חדש אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה: "ועלה אלי ההרה" (דברים י, א). והעבירו שופר בכל המחנה, שהרי משה עולה להר, שלא יטעו עוד אחר העבודה זרה. והקדוש ברוך הוא נתעלה אותו היום באותו שופר, שנאמר "עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר" (תהילים מז, ו). ועל כן התקינו חכמים שיהיו תוקעין בשופר בראש חדש אלול בכל שנה ושנה.

רבנו אשר (רא"ש, ראש השנה ד, יד) ציטט מדרש זה וכתב: "וכן נהגו באשכנז לתקוע כל חדש אלול, בוקר וערב אחר התפילה". במדרש כתוב שנהגו לתקוע בראש חודש אלול, ואילו הרא"ש כתב שנהגו באשכנז לתקוע בשופר בכל חודש אלול בבוקר לאחר תפילת שחרית, ובערב לאחר תפילת ערבית. הרב אייזיק טירנא (מנהגים, עמ' פא) כתב רמז לכך שתוקעים במשך שלושים יום: "סמך לדבר 'תקעו בחדש שופר' (תהלים פא, ד) דמשמע חדש שלם שהוא שלשים יום, והכל כדי לערבב השטן שלא ידע מתי יהיה ראש השנה".

בנו של רבנו אשר, רבנו יעקב בעל הטורים (טור, אורח חיים סי' תקפא), ציטט אף הוא מדרש זה וכתב:

> לכן התקינו חז"ל שיהיו תוקעין בראש חודש אלול בכל שנה ושנה וכל החדש, כדי להזהיר ישראל שיעשו תשובה שנאמר: "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו" (עמוס ג, ו) וכדי לערבב השטן. וכן נוהגין באשכנז לתקוע בכל בוקר וערב אחר התפלה.

הטור הוסיף שהמטרה של התקיעות הללו היא לעורר לתשובה ולערבב השטן. הנימוק לעורר לתשובה נאמר גם בנוגע לתקיעת שופר בראש השנה (רמב"ם הל' תשובה ג, ד; הרב דוד אבודרהם בשם רב סעדיה גאון, טעמי התקיעות, עמ' ער), והנימוק לערבב את השטן נאמר בנוגע לריבוי התקיעות בראש השנה (טז ע"ב).

הרמ"א (שולחן ערוך שם א) ציין גם כן מנהג זה:

> מנהג בני אשכנז... מראש חדש ואילך מתחילין לתקוע אחר התפלה שחרית, ויש מקומות שתוקעין גם כן ערבית.[1]

הרמ"א לא נימק את המנהג.

ב. התוקע מתכונן שלושים יום, הציבור מתרגל לשוב בתשובה

הראי"ה קוק (מצוות ראיה סי' תקפא, א [עמ' פא]) כתב:

> מלבד הטעמים הרמים שנאמרו למנהגנו לתקוע מראש חודש אלול, נראה לעניות דעתי עוד טעם פשוט שהוא ממה שכתבו הפוסקים דהא דמתחילין בהלכות הפסח קודם לפסח שלושים יום, הוא הדין הלכות חג בחג וכו'. אם כן, צריך ללמוד ל' יום קודם הלכות ראש השנה, והתקיעות צריך לימוד בסידורן ובעצמן, אם כן צריך התוקע להתחיל מראש חודש אלול שהוא ל' יום קודם. ואפילו מטעם תשובה יש לומר גם כן כעין זה, שהרי באלו הימים שהם ימי תשובה מי שלא שב בהם ביטל מצוות תשובה, אם כן צריך להתחיל מדינא לימודי התשובה מראש חודש אלול.

נעיין ונדייק בדברי הראי"ה קוק הללו.

[א] "...אם כן צריך התוקע להתחיל מראש חודש אלול שהוא ל' יום קודם" – הפנייה היא למי שאמור לתקוע בראש השנה, ועליו ללמוד ולהתכונן במשך שלושים יום: "התקיעות צריך לימוד בסידורן ובעצמן". עליו ללמוד לתקוע על פי סדר התקיעות כמו שתוקעים בראש השנה (תשר"ת), ועליו להקפיד על איכות התקיעות.

נימוק זה כבר כתב הרב חיים אליעזר בן יצחק מווינה (דרשות מהר"ח אור זרוע, סי' לג):

> נהגו העולם לתקוע כל חדש אלול כדי שיהא רגיל בתקיעה ולא יטעה. ומהו הטעות? כגון שעשה שברים בקר"ק [**תק**יעה **תרו**עה **תק**יעה – תר"ת] או תרועה בקש"ק [**תק**יעה **שב**רים **תק**יעה – תש"ת], או הקדים תרועה לשברים בקשר"ק [**תק**יעה **שב**רים **תרו**עה **תק**יעה – תשר"ת].

אם החובה היא על התוקע, מדוע עליו לתקוע בבית הכנסת, הלא הוא יכול להתאמן בביתו ולתקוע שם כסדר ובאיכות טובה? אלא שגם על השומעים להתכונן וללמוד. השופר מעורר לתשובה "ובאלו הימים שהם ימי התשובה... צריך ללמוד מדינא לימודי התשובה".

הראי"ה קוק ציין שני מקורות מהגמרא לדבריו. המקור הראשון: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח **קודם הפסח שלשים יום**... שהרי משה עומד בפסח ראשון ומזהיר על הפסח שני, שנאמר 'ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו' (במדבר ט, ב), וכתיב 'ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם' (שם ו) (פסחים ו ע"א-ע"ב; ראש השנה ז ע"א)". מגמרא זו לומדים שיש ללמוד את ההלכות הקשורות לחג במשך שלושים הימים שקודמים לחג, לקראת יישום ההלכות הללו בחג עצמו.[2] נראה שמקור זה מלמד בעיקר על חובתו של התוקע – להתכונן היטב בסדרי התקיעה שיהא רגיל ולא יטעה. ההנחה בנימוק זה היא שהתוקע שאמור לתקוע בראש השנה הוא שתוקע במהלך חודש אלול. אמנם ייתכן שיש יותר מתוקע אחד (למשל: יש מי שתוקע ביום הראשון, ויש מי שתוקע ביום השני), ומכל מקום לפי הסבר זה רק מי שאמור לתקוע בראש השנה הוא שצריך לתקוע במהלך חודש אלול.

---

1 כך כתב גם רבנו ניסים (ר"ן, יב ע"ב בדפי הרי"ף). מקורות רבים על מנהג זה: הרב גדליה אוברלנדר ("מנהג תקיעת שופר בחודש אלול: השתלשלותו וקיומו", אור ישראל, לג, עמ' צו-קט); הרב צבי רייזמן ("תקיעת שופר בחודש אלול – חובת הציבור או חובת היחיד", רץ כצבי – ירח האיתנים, סי' א). על המעלה המיוחדת של התקיעה בשופר בחודש אלול ראה: הרב יעקב משה חרל"פ ("העבודה באלול", מי מרום – אורי וישעי, עמ' סז-עד).

2 ראה בהרחבה בספרי: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום", באר יהודה – פסחים, עמ' 102-118.

המקור השני: "תנו רבנן: משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, **הלכות חג בחג**" (מגילה לב ע"א), מלמד על החובה לעסוק בהלכות החג ועניניו ביום החג עצמו.[3] נראה שמגמרא זו נלמד על חובתם של השומעים.

[ב] עוד כתב הראי"ה קוק: "ואפילו מטעם תשובה יש לומר גם כן כעין זה, שהרי באלו הימים שהם ימי תשובה מי שלא שב בהם ביטל מצוות תשובה, אם כן צריך להתחיל מדינא לימודי התשובה מראש חודש אלול".

ניתן להסביר ש"אלו הימים שהם ימי התשובה" – הכוונה היא לעשרת ימי תשובה, כאמור בגמרא (יח ע"א):

> "כה' אלוקינו בכל קראנו אליו" (דברים ד, ז). והכתיב "דרשו ה' בהמצאו" (ישעיהו נה, ו)? התם ביחיד, הכא בצבור. ביחיד אימת? אמר רבה בר אבוה: אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים.[4]

הטור שציינו לעיל כתב שמטרת התקיעות היא "להזהיר ישראל שיעשו תשובה", ועל כן יש להתכונן וללמוד את לימודי התשובה במשך שלושים הימים של חודש אלול כהכנה לקראת עשרת ימי תשובה. מי שלא שב בעשרת ימי תשובה "ביטל מצוות התשובה".

ניתן להסביר ש"באלו הימים שהם ימי תשובה" הכוונה היא לחודש אלול עצמו מפני שגם הוא זמן של תשובה נוסף על עשרת ימי תשובה. כך כתב הרב אברהם דאנציג (חיי אדם, כלל קלח, א):

> באהבת הקדוש ברוך הוא את עמו ישראל, הרבה להיטיב אותנו וצונו לשוב לפניו בכל עת שנחטא. ואף שהתשובה טובה בכל עת, מכל מקום חודש אלול הוא מובחר ומוכן יותר שמקובל תשובתו משאר ימות השנה, לפי שימים אלו הם ימי רצון מעת שנבחרנו לעם.

החיי אדם ציין את האמור במדרש על עלייתו של משה רבנו להר סיני לקבל את הלוחות השניים, וכתב:

> ולפי שכשעלה משה תקעו בשופר במחנה להודיע לישראל שלא יטעו עוד, לכן גם אנחנו נוהגים לתקוע בשופר בכל יום מראש חודש אלול... ועיקר התקיעות הוא לעורר לב העם ולהחריד לבותם שיעוררו לבותם לתשובה... וחייב כל אדם על כל פנים להכין את עצמו ליום שיכנס למשפט לפני ה' בראש השנה שלושים יום קודם בתשובה ותפלה, ויתן כל לבו רק בעבודת ה'.

על מי שאיננו מתעורר ומתכונן במהלך חודש אלול, כתב הראי"ה קוק שהוא מבטל את מצוות התשובה.[5]

על חובת הקהל לשמוע את התקיעות בחודש אלול ניתן ללמוד גם מהאמור בספר מנהגים דבי מהר"ם (מנהגי ערב ראש השנה), מבית מדרשו של המהר"ם מרוטנבורג:

> נהגו לתקוע שופר בכל בוקר וערב אחרי יציאותיהם מבית הכנסת מראש חודש אלול עד שלושה ימים קודם ראש השנה, כדי ללמד ולחנך במצוות, דאומר מר: שואלים בהלכות הרגל קודם הרגל ל' יום.

אמנם יושם לב שתוקעים עד שלושה ימים לפני ראש השנה, אך לענייננו ייתכן לומר שההתייחסות כאן היא על לימוד וחינוך למצווה לשמוע קול שופר. לפיו, אין מדובר על הכנותיו של התוקע, שהרי אם כך לא היה צורך לתקוע דווקא בבית כנסת, אלא על הכנותיהם של המתפללים בבית הכנסת ששומעים תקיעות במהלך חודש אלול, ומתרגלים לכך לקראת שמיעת התקיעות בראש השנה כחובה מן התורה. אמנם המהר"ם מרוטנבורג לא הדגיש את מצוות התשובה, אלא בעיקר את ההכנות לשמיעת קול השופר בראש השנה.

---

3 ראה גם: הראי"ה קוק (מציאות קטן, אות צב).

4 גם הרמב"ם (הל' תשובה ג, ד) כתב: "נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה".

5 הרב צבי יהודה הכהן קוק (לשלושה באלול [ירושלים תרצ"ח], עמ' מז אות קיא; נפש הראי"ה [ירושלים תשס"ג], עמ' יח) סיפר שבימיו האחרונים של הראי"ה קוק (נפטר בג' באלול תרצ"ה) בהיותו בבית המרפא ביקש שלא לבטל את המנהג לשמוע קול שופר בחודש אלול. נאמר לו שיש חשש שהדבר יפריע לחולים האחרים, והוא ויתר על כך "כיסוד דרכו בקודש תמיד בכל הנהגות זהירות והידורים, להיזהר ולהדר בהם, קודם כל שלא לגרום על ידם הכבדה לאחרים".

ג. ואין תוקעין בערב ראש השנה

הרמ"א (דרכי משה הקצר, אורח חיים סימן תקפא) כתב:

> ובמנהגים של מה"ר אייזיק טירנא (מנהגי סליחות, עמ' פו) "מנהג לתקוע מראש חדש אלול עד ערב ראש השנה שהוא זכור ברית ואז מפסיקין לתקוע וחוזרין ותוקעין בראש השנה וזהו שלשים יום וסמך לדבר 'תקעו בחדש שופר' (תהלים פא, ד) דמשמע חדש שלם שהוא שלשים יום והכל כדי לערבב השטן שלא ידע מתי יהיה ראש השנה ולכן נמי אין מברכין חדש תשרי" עכ"ל. וכן המנהג רק שאין תוקעין רק בשחרית. ובהגהות מהרא"ק (במהרי"ל הל' ימים נוראים סי' ה עמ' רס) שיש נוהגין להפסיק לתקוע שלשה ימים קודם ראש השנה עכ"ל. אבל המנהג כדברי מה"ר אייזיק טירנא.

כך פסק הרמ"א (שולחן ערוך שם ג) בקצרה: "ואין תוקעין בערב ראש השנה". הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה שם ס"ק כד) כתב על פי דבריהם של אחרונים אחרים שהטעם הוא:

> להפסיק בין תקיעות דרשות לתקיעות דחובה [ואף כשחל יום א' של ראש השנה בשבת גם כן אין תוקעין בערב שבת]. ומ"מ מותר לתקוע להתלמד, דדי כשמפסיק בבית הכנסת. אבל במנהגים כתב הטעם 'כדי לערבב השטן' אם כן אין לתקוע כלל. ובאליהו רבה בשם ספר אמרכל משמע דלהתלמד שרי בחדר סגור.

הבסיס לדיון זה הוא שתוקעים בשופר בחודש אלול כדי לעורר את הציבור לתשובה וכן לערבב את השטן. אך לפי דברי הראי"ה קוק שמטרת התקיעות היא שהתוקע יתרגל לתקוע בציבור, לכאורה אין סיבה להפסיק ולא לתקוע בערב ראש השנה. התוקע רשאי להמשיך ולהתאמן, וכפי שהוא בוודאי התאמן גם במהלך החודש ולא רק בתקיעות שהוא תקע בבית הכנסת לאחר התפילה. גם לפי הטעם הנוסף שהשומעים מקיימים בכך מצוות תשובה, היה מקום לומר שכמובן גם בערב ראש השנה יש מצווה לשוב בתשובה, אך בשל העניין להפסיק בין תקיעות רשות לתקיעות חובה, יקיימו את המצווה בלי לשמוע קול שופר.

סיכום

נהגו לתקוע בשופר לאחר תפילת שחרית במהלך חודש אלול, וכשם שתקעו בשופר בעת שמשה רבנו עלה בפעם השנייה להר סיני בראש חודש אלול. מטרת התקיעה היא לעורר לתשובה. הראי"ה קוק הוסיף שעל התוקע להתחיל ללמוד ולהתאמן לתקוע במשך שלושים יום, ובדומה להלכה בהלכות פסח: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום...". גם השומעים צריכים להתכונן במשך שלושים כדי להתכונן ולהתעורר לתשובה בעשרת ימי תשובה, או שגם חודש אלול עצמו הוא זמן של תשובה. לפי המהר"ם מרוטנבורג שמיעת קול השופר בחודש אלול היא הכנה למצוות שופר שמקיימים בראש השנה.

ל. תקיעה בשופר בחודש אלול